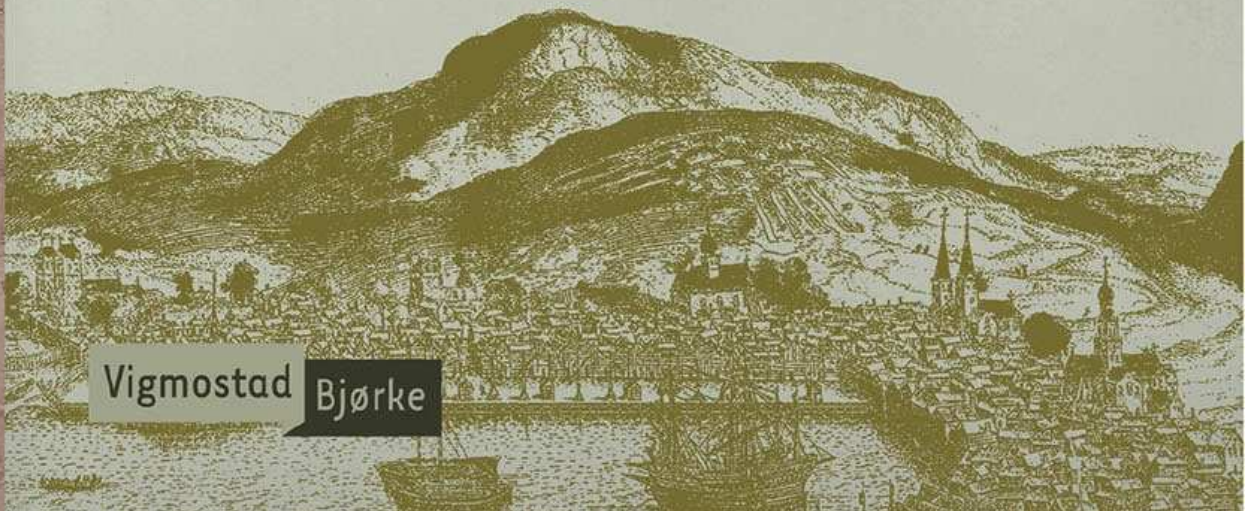

Øystein Hellesøe Brekke

Knut Alvssons krig

—◆—
RIDDEREN
SOM VILLE EROBRE
NORGE

Vigmostad Bjørke

Øystein Hellesøe Brekke

Knut Alvssons krig

—•••—

RIDDEREN SOM VILLE EROBRE NORGE

Forlaget

Copyright © Forlaget Vigmostad & Bjørke AS 2016

Tilrettelagt for e-bok: John Grieg, Bergen

Forsidedesign: Laila Mjøs

Forsideillustrasjon: Scholeus' stikk fra Bergen i 1580, utsnitt som viser Bergen på Knut Alvssons tid

Kartene er tegnet av David Keping

ISBN: 978-82-419-1357-0

ISBN: 978-82-419-1189-7 (trykt)

Forfatteren har mottatt støtte fra Det faglitterære fond og Stiftelsen Fritt Ord.

Spørsmål om denne boken kan rettes til

Forlaget Vigmostad & Bjørke AS

Kanalveien 51

5068 Bergen

Telefon 55 38 88 00

Eller e-post til

post@vigmostadbjorke.no

www.vigmostadbjorke.no

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering som er inngått med Kopinor.

Knut Alvssons verden 1490–1502

● Bygd ▲ Setegård ■ By ■ Borg × Slagsted

Innledning

Tolv år hadde gått uten at liket var begravd. Mannskapet på Akershus må ha vært lettet over å endelig skulle bli kvitt det. Mindre lettet var nok de som denne dagen i 1514 måtte ta jobben med å samle sammen det som var igjen, og gjøre det klart til begravelsen. Dommen fra den gangen da han ble stilt for retten – da han allerede hadde vært død i åtte dager – var klar: Knut Alvsson var en sann landssviker som hadde forrådt sin rettmessige konge. Kongen hadde makt over liket og kunne gjøre med det som han ville, og han ville ikke la det komme i vigslet jord. Den nye kongen, Christian II, var klar til å vise denne beskjedne formen for nåde mot sin gamle fiende. Han tillot at Knuts jordiske levninger fikk forlate borgen som han en gang hadde erobret med våpenmakt, den gangen da han hadde herredømmet over hele Norge innen rekkevidde.

Knut Alvsson la ut på sin siste reise. Fra det lille Kanniketårnet i det nordvestlige hjørnet av festningen ble kisten fraktet over borggården, gjennom Mørkegangen og alle portene, ut gjennom Jomfrutårnet og over vindebroen. Så begynte de par kilometerne rundt Bjørvika og inn til Oslo, gjennom de smale gatene i den lille byen, til den ærverdige Mariakirken. Der inne var steinhellene løftet opp og et gravsted gjort klart. Ved alteret som var viet til kong Håkon V, Knuts tipptipptipptippoldefar, skulle prestene årlig holde messe for sjelen hans.¹ Dette gjorde de ikke gratis, men de fikk godt betalt – av Knut Alvssons argeste fiende, mannen som han stadig hadde støtt sammen med, den samme mannen som for tolv år siden hadde kjørt sverdet sitt gjennom ham.

Eller var det en øks i pannen? En dolk i ryggen?

Ble restene av Knut ført gjennom Oslo i høytidelig prosesjon, med syngende munkeskor? Eller ble han fraktet på en kjerre i mørket, med minst mulig oppstuss? Var drapsmannen der for å gjøre bot? Var enken, Mette, der? Christian II var i Oslo denne sommeren for å bli kronet til konge av Norge – var det da han ga ordre om at hans gamle fiende skulle begraves og med ham den gamle striden? Hva syntes byfolket i Oslo om begravelsen til denne mannen? *Han våget liv og helse for at dere alle skulle bli frigjort fra den trelldommen, de overgrepene og den uretten som han så at vanlige folk i Norges rike ble utsatt for, sa de gamle svenske forbundsfellene hans. Han hadde planlagt å brenne hele byen ned til grunnen og ruinere dere alle, han var en enfoldig mann som hadde latt seg utnytte og lure til å gjøre opprør mot den rettmessige kongen av de*

troløse svenskene, sa de danske makthaverne. Hvem skulle de tro på? Hvem skal vi tro på?

Knut Alvsson er ingen kjent person i dag. Som berømt hadde han sin storhetstid på 1800-tallet. Norge var da i ferd med å bli en selvstendig stat igjen, og nasjonalromantikken blomstret. Århundrene med union med Danmark var blitt til *firehundreårsnatten*, en nasjonal mørketid. Det lille som kunne finnes av lyspunkt i denne perioden, ble trukket fram og hyllet. Knut Alvsson ble en nasjonalhelt, han ble ansett som den siste nordmannen som hadde gjort motstand mot danskeveldet. Henrik Ibsen skrev dikt, som havnet i norske skolebarns lesebøker:

Hugget i Knut Alvssons panne

var et hugg i Norges hjerte²

Utover 1900-tallet mistet nasjonalromantikken sin stilling som dominerende historiesyn. De nyere historikerne var mindre interessert i å trekke fram mektige enkeltindivider. Bredere samfunnsprosesser, økonomiske og sosiale spørsmål fikk større prioritet. Nå forsvant Knut Alvsson fra lesebøkene og gled inn i glemselen igjen.

Selv hørte jeg første gang om ham sommeren 1995. Jeg skulle ha min første sommerjobb som omviser på Finnesloftet, en majestetisk gammel bygning i stavverk og laft på Voss. Den gamle tilsynsmannen fortalte meg bygningens historie: *Så var den eid av Knut Alvsson. Han var den siste i Norge som gjorde motstand mot danskene. Han ble drept i Oslo, og alt godset hans ble overtatt av kongen.* Det hørtes ut som en spennende historie, men jeg fikk ikke mange detaljer. Selv om jeg var historieinteressert, tok det lang tid før jeg hørte Knut Alvssons navn igjen – hverken på gymnaset eller på historie grunnfag eller mellomfag på universitetet. Først ved grundigere fordypelse i nordisk senmiddelalder dukket navnet hans opp, som et slags historisk blindspor, et veivalg som ikke ble tatt. Likevel er det som om Knut nekter å slå seg til ro i glemselens skygger. Han oppdages stadig på nytt av folk som undres på hvorfor de ikke har hørt om denne skikkelsen før. Siden 1980-årene har han vært hovedperson i to nyskrevne skuespill og én opera. Kanskje er det som gjør ham fascinerende, nettopp dette at han representerer en alternativ historie som ikke skjedde, dette besnærende spørsmålet: *Hva om ...?*

Historikeren som vil prøve å fortelle historien i større detaljer, støter fort på problemer. 1400-tallet og tidlig 1500-tall i Norge er en lite håndgripelig tid for oss. Det er rett og slett frustrerende få kilder. På denne tiden fantes det lite av skriftlig administrasjon i Norge. Kongene holdt til i Danmark, og den lokale administrasjonen var svært lite utviklet. Rundt omkring i bygdene passet folk godt på brevene som viste eierskap til gårder og gårdparter, men ellers ble lite skrevet ned. Ingen skrev sagaer lenger, som i den norrøne storhetstiden. Selv Knut Alvsson, en av de mest sentrale skikkelsene i sin tid, er overhodet ikke nevnt i bevarte kilder før han er nærmere 30 år gammel – vi vet ikke når han ble født.

Men for at vi i dag skulle hatt nytte av de få kildene som tross alt fantes, måtte de jo også ha overlevd de 500 årene fram til vår tid. Og det var til dels farlige tider for brev og bøker av papir eller pergament, som er akk så forgjengelige. En viss Jens Skriver var i 1539 i Oslo i noe av det samme ærendet som meg. Han var på jakt etter dokumentene som viste hva Mariakirken i Oslo hadde fått for å lese messer for Knut Alvssons sjel. Reformasjonen var innført i Norge, og sjelemessene var en katolsk praksis, som det nå var slutt på. Jens Skriters herre ville nok vite om han kanskje hadde rett på noen av Mariakirkens jordeiendommer. Men prosten i Mariakirken kunne fortelle at da Oslo ble erobret under en borgerkrig i 1531, *tok gamle kong Christians ryttere en kiste [med papirer] bort og rev alle bøker og brev i hundre stykker*³. Allerede på 1500-tallet var folk frustrert over mangelen på kilder om 1500-tallet. Utallige andre dokumenter og brev har fått en lignende skjebne opp gjennom århundrene.

Da akademikere i det moderne historiefagets barndom begynte å samle dokumenter og trykke dem i monumentale kildesamlinger på 1800-tallet, var det bare fragmenter igjen. Å pusle sammen disse fragmentene er historikerens oppgave. Fra et bruddstykke her og en bisetning der kan man noen ganger møysommelig bygge opp en framstilling av fortidens hendelser og prøve å forstå hendelsenes årsaker.

Slik også med Knut Alvsson. De detaljerte kildene til hendelsene er få. Men vi vet en god del om bakteppet for det som skjedde, et bakteppe som i seg selv er puslet sammen fra et mylder av ulike kildefragmenter. Når vi tar det kildene gir oss av indisier, sannsynligheter, kvalifiserte gjetninger eller bevis – forskjellen på disse er ikke alltid like lett å fastslå – og holder dem sammen med dette bakteppet, trer en historie fram – og nye uløste spørsmål. Knut Alvssons handlinger kan vi håpe å nærme oss, men hva var det han ville oppnå? Det har kanskje aldri noen andre enn Knut selv visst svaret på, selv ikke hans egne samtidige. Men vi kan iallfall prøve å finne ut hva folkene som hadde med ham å gjøre, mente om denne mannen, og hvordan hans handlinger påvirket dem i disse dramatiske årene.

Denne framstillingen bygger på det puslearbeidet som en mengde historikere har bidratt til i løpet av de siste 150 årene, og som jeg har puslet sammen på min egen måte, til det som jeg tror er den mest sannsynlige tolkningen av de kildefragmentene vi har.

Kapittel 1

Opphavet

Trondheim kokte nesten over av aktivitet og forventning. Kong Hans, av Guds nåde konge av Danmark, venderne og goterne, utvalgt konge til Sverige, hertug av Schleswig og Holstein, Stormarn og Dithmarschen, greve i Oldenburg og Delmenhorst, skulle krones til konge av Norge. Alle som var noe, hadde møtt opp. Byen var fylt til trengsel av alt fra skuelystne bønder, munkar og prester til landets fremste menn. I de smale gatene mellom de små, lave tømmerhusene hadde kjøpmennene gode tider der de falbød sine varer til de tilreisende. I trengselen kunne man støte på grupper av væpnede sveiner, biskopenes og høyadelens militærstyrker, som eskorterte de fornemste der de gikk. Blant de viktige personene som var til stede, var erkebiskopen av Nidaros, Gaute Ivarsson. Det norske riksrådets leder, drottseten Jon Smør, hadde og kommet hit. Og arvingen til en av landets største samlinger av jordegods, Knut Alvsson fra Grefsheim på Hedmarken, var også i byen.

Knut var i slutten av tjuetårene, omtrent jevngammel med den nye kongen. Han var den eldste sønnen av den svenske ridderen Alv Knutsson, Norges rikeste mann, og den vestlandske stormannsdatteren Magnhild Oddsdatter, fra Voss. Denne sommeren i 1483 var han i Trondheim sammen med faren og broren Odd. Trolig var også moren med. Kroningsdagen ville bli en stor dag for familien. Ikke fordi de var så sterke tilhengere av den nye kongen. De var mest opptatt av ridderslagene som skulle komme etter kroningen.

Den nye kongen kom direkte fra den danske kongekroningen i København. Derfra hadde han reist med skip til Oslo. På sankthansaften 1483 la han ut på en strabasjøs tur på hesteryggen nordover gjennom det andre nye riket sitt. Han fulgte de lange dalførene nordover, over Dovrefjell til Trondheim. Den første gangen noen konge av Norge hadde blitt kronet i Trondheim, var i 1449. Den gang kjempet svenskenes kong Karl og danskenes kong Christian om den norske kronen. I løpet av et år lot begge to seg krone, og begge valgte Nidarosdomen, for å gi kongetittelen den ekstra autoritet som forbindelsen til Hellig-Olav ville gi. Siden den gangen hadde ingen konge vist seg i byen. Men to kroninger på samme sted blir fort til en tradisjon. Christians sønn Hans kunne ha gjort som andre konger før ham og tatt den kortere turen til Oslo eller Bergen, men han fulgte farens eksempel og valgte Nidarosdomen.

Trondheim var vant til å ta imot mange besøkende. Folk valfartet til den majestetiske domkirken til den hellige Olavs festdag, olsokdagen, 29. juli hvert år. Nidarosdomen raget over de lave trehusene som strakte seg nordover langs elven. Den var den største og flotteste bygningen de fleste av de drøyt tusen fastboende noen gang så i løpet av sine liv. Knut Alvsson, kong Hans og andre mer verdensvante langveisfarende la kanskje merke til at Nidarosdomen hadde sett bedre tider. Den hadde blitt herjet av brann flere ganger, og penger til skikkelig gjenoppbygging var ikke lett å finne. Men den var fortsatt et storslått kirkebygg, og det viktigste var ennå intakt: Inne i domen lå det aller helligste i hele Norge, den hellige Olavs kiste, i et sølvskrin prydet med kostbare steiner. Ved helt spesielle anledninger ble den åpnet så folk kunne se helgenkongens legeme, fortsatt like helt med kjøtt og hud, uten forråtnelse. Til og med hårene på øyenbrynene var synlige. Et Guds mirakel.¹

Samme hvor hardt erkebiskopen og det norske riksrådet anstrengte seg for å gjøre den norske kroningen så imponerende som mulig, var det en merkbar forskjell på rammen rundt seremonien i Trondheim og den som nettopp hadde foregått i København. Danmark var et mye rikere land, København lå nærmere det europeiske kontinentet og kulturimpulsene derfra, og Trondheim var en mindre by. Likevel var det ikke en fattigslig ramme rundt kroningen i Trondheim. Kirkens overhode i Norge, erkebiskop Gaute, hadde ikke bare åndelig autoritet. Han forvaltet også kirkens enorme jordeiendommer og materielle rikdom. I tillegg var han en av landets fremste politiske ledere. Erkebiskopen var en av svært få i landet på 1400-tallet som hadde ressurser nok til å kunne reise nye bygninger i stein. Erkebispegården, rett sør for domkirken, var trolig den staseligste residensen i Norge på denne tiden. Noen år tidligere hadde bygningskomplekset blitt omgitt av en sterk steinmur, slik at den ble et trygt, befestet område. Den var det naturlige stedet for kongen å ta inn mens han oppholdt seg i byen.

Det var en by full av forventning kong Hans og hans følge red inn i. Alle ønsket å få et glimt av den nye kongen. Mange håpet å få en audiens for å få kongens hjelp i ulike saker. Når en ny konge kom til makten, måtte alle som hadde en eller annen form for kongelig privilegiebrev, få disse fornyet av den nye kongen – enten det var enkeltindivider eller sammenslutninger av kjøpmenn, byer, klostre, eller andre institusjoner. Det var klokt å sende utsendinger til Trondheim for å prøve å få snakket med kongen så snart som mulig etter kroningen. Ingen visste hvor lenge han ville bli i Norge, eller når han ville komme hit igjen. Det gjaldt å komme seg foran alle de andre supplikantene og få kongens øre mens han var her. Men Knut Alvsson trengte ikke å anstrenge seg for å få utrettet sitt ærend, alt var allerede planlagt. Knut, broren Odd, og en håndfull andre privilegerte menn skulle gjennom en helt spesiell seremoni denne sommerdagen i Trondheim.

Kong Hans skulle slå dem til riddere.

Ridderslag var en vanlig del av kroningshøytideligheten. Blant den norske adelen fantes

ingen høyere rang. Titler som greve og baron var ikke i bruk, heller ikke ordet *adel* var kommet i bruk ennå. De titlene som ble benyttet, var *ridder* og den litt lavere rangen *væpner*. I en verden der ære og status var høyst reelle størrelser, var ridderverdigheten svært viktig. Som ridder skulle han tiltales som *herr Knut*. I sosiale sammenhenger ville han rangere høyere enn andre adelsmenn. Om han skulle være med på å utstede et dokument sammen med andre, ville navnet hans stå foran navnene til dem som ikke var riddere. Men Knut hadde neppe gjort noe spesielt for å kvalifisere seg til denne hederen. Vi trenger ikke å se for oss at han hadde spesielle ferdigheter i dueller med lanse fra hesteryggen – selv om han helt sikkert hadde fått opplæring i de viktigste krigskunster og visste hvordan man skulle ta seg godt ut i en rustning. Det viktigste var at Knuts far var ridder og medlem av riksrådet, og at Knut var hans arving. Når man tilhørte så høye sosiale lag, var ridderslag nærmest en selvfølge, når anledningen først bød seg. I 1497 slo kong Hans en femåring til ridder i Sverige fordi faren hans hadde vist seg som en nyttig alliert.

I Norge skjedde ridderslag stort sett kun ved kongekroninger. Forrige gang, i 1450, hadde Christian I slått 7–8 riddere, og det er beregnet at det fantes omtrent 25 norske riddere etter dette – en eksklusiv gruppe på toppen av samfunnsstigen. På kontinentet, der ridderkulturen kom fra, var det utarbeidet omfattende retningslinjer og ritualer for hvordan seremonien skulle foregå, og hvem som var verdig en slik ære. Om disse retningslinjene ble fulgt, skulle Knut våke i bønn hele den siste natten før seremonien. Men han kan også ha forberedt seg til den store dagen på andre måter. Ved kroningen i København hadde danskene avholdt en ridderturnering – en av få ganger vi vet sikkert at en slik ble avholdt i Norden. Kanskje skulle de nyslåtte ridderne i Trondheim også vise sine ferdigheter for kongen etter kroningen. Kanskje øvde Knut på våpenkunstene sine sammen med broren for å imponere sin nye konge. Kongens gunst var viktig. Uansett hvor høyt man sto i rikdom og heder, kunne man alltid stige høyere om man hadde kongens gunst.

Søndag 20. juli 1483 foresto erkebiskop Gaute den høytidelige og omstendelige kroningsseremonien i Nidarosdomen. På høyalteret i oktogonen, den innerste delen av bygningen, sto Hellig-Olavs skrin. Her, under de gotiske og romanske steinbuene, sverget Hans kroningseden. Så ble han salvet og velsignet før han fikk kronen og de andre regaliene. Med dette overtok han formelt regjeringsmakten fra det norske riksrådet, med Guds velsignelse, som den hellige Olavs vasall. Så var det Knut og de andre nye riddernes tur. Én etter én knelte de for den nye kongen og avla ed, omtrent slik:

Jeg lover ved den nådige Gud, jomfru Maria og St. Olav at jeg etter min ytterste makt, med liv og gods, vil beskytte den hellige kristne tro og evangelium, og beskytte kirken og dens tjenere og holde den ved sin frihet, stå mot urett og styrke fred og rett, beskytte faderløse og moderløse barn, jomfruer, enker og andre, være trofast mot min konge og mitt rike, og holde og utøve mitt ridderskap på rettferdig vis, Gud til ære, etter min beste

Hans kom ut av domkirken som konge av Norge og Danmark. Knut kom ut som ridderen herr Knut. En strålende framtid lå foran dem begge. Knuts far hadde i en alder av noen og seksti år oppnådd det viktigste en adelsmann håpet på: Han hadde ført slekten videre, i motsetning til så mange av sine norske standsfeller. Han hadde to voksne sønner som var blitt riddere og var klare til å tre inn i kongens tjeneste. Tidligere på året hadde han og resten av det norske riksrådet dessuten vunnet en politisk seier som la alt til rette for at sønnene hans, som norske høyadelsmenn, kunne oppnå stor og reell politisk makt. Riksrådet hadde fått den nye kongen til å gå med på en rekke klare begrensninger for hvordan han kunne utøve myndigheten sin i Norge. De hadde fått gjennomslag for at den norske adelen skulle være landets egentlige makthavere når kongen ikke oppholdt seg i Norge – og han oppholdt seg jo mest i Danmark. Kong Hans hadde til og med godtatt at om han skulle bryte eden sin og begå overgrep og urett mot undersåttene sine, hadde alle landets gode menn ikke bare rett, men plikt, til å gjøre opprør.

Knut Alvsson var i slutten av tjueårene ved kroningen av kong Hans i Trondheim. Før den tid vet vi ingenting konkret om ham, som sagt ikke engang fødselsåret. Ja, selv det at han blir slått til ridder i Trondheim, er noe vi må resonnerer oss fram til ut fra andre kilder – det er ikke skrevet ned noe sted. Det beste vi kan få til, er å si noe om hvilken bakgrunn Knut kom fra, og hva som hadde formet ham så langt i livet.

Knuts far, Alv Knutsson, kom fra en framstående svensk adelssekt. Slekten våpenskjold var prydet med tre diagonalt plasserte roser, derfor har senere historikere kalt slekten *Tre Roser*. Alv var på mange måter et produkt av Kalmarunionens tid. I 1420-årene, da han ble født, var Sverige, Danmark og Norge forent under én konge. De stadige stridighetene som lenge hadde preget forholdene mellom de tre naborikene, var bilagt, og freden hersket. Ekteskap mellom adelslekter på tvers av landegrensene ble vanlige, noe som førte til at mange adelsfamilier snart eide jordeiendommer i to eller flere av de tre landene. Disse fikk desto større interesse av å bevare den nordiske unionen og freden den brakte med seg. Da Alv flyttet fra Sverige til morens hjemland, Norge, var ikke det noe stort skritt – her hadde han slekt, han var arving til store jordeiendommer, og samme konge regjerte over begge land.

I Norge hadde Alv dessuten høy status i kraft av sitt opphav. Gjennom sin norske mor kunne han spore slekten sin tilbake til kong Håkon V, den siste kongen av den gamle norske kongeætten, som døde i 1319. Alv var etterkommer av en uektefødt datter av Håkon V, Agnes Håkonsdatter. Selv mange generasjoner etterpå er det ingen tvil om at slekten holdt minnet om sitt kongelige opphav høyt i hevd, noe blant annet gjentatt bruk av døpenavnet Agnes vitner om. Resten av Norges adel var fullt klar over at det fortsatt fantes etterkommere etter den gamle kongeætten – da Norge sto uten konge i 1448, ble Alvs grandonkel Sigurd Jonsson nevnt som en